

УДК: 351.84

DOI: 10.31891/2307-5740-2019-272-4-1-47-51

СКОРИК Г. І., ЛИННИК О. О., БАРИНОВ В. В.

Національний університет «Львівська політехніка»

УДОСКОНАЛЕННЯ ЯКОСТІ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ В УКРАЇНІ

Визначено теоретичні засади, принципи та цілі соціальної політики захисту літніх людей; проаналізовано ефективність роботи установ у системі соціального захисту, насамперед, територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Обґрунтовано найважливіші проблеми щодо якості соціального захисту літніх людей, підкреслено важливість і напрямки розвитку конкурентного середовища на ринку соціальних послуг, підвищення якості надаваних послуг та ефективності фінансування, посилення значення об'єднаних територіальних громад у вирішенні зазначених проблем відповідно з вимогами реформи децентралізації.

Ключові слова: літні люди, соціальна політика, соціальний захист літніх людей, якість соціальних послуг, принципи політики захисту літніх людей.

SKORYK H., LYNNYK O., BARINOV V.

Lviv National Polytechnic University

IMPROVEMENT OF THE QUALITY OF SOCIAL PROTECTION OF ELDERLY PEOPLE IN UKRAINE

The purpose of the article is to analyse the existing system, principles and goals of the social protection policy for the elderly people, identify the most important problems and highlight ways to improve the quality of services for social protection of the elderly people. Improving the quality of the elderly people's social protection policy in line with international standards can be ensured by giving broad authority to local government concerning social services of the population. In Ukraine, there is a trend of population aging, the main dangers of old age are: loneliness, apathy, self-pity, hopelessness, social exclusion - the destruction of social ties, the inability to physically and financially meet basic needs of life. Taking into account the fact that the territorial centers of social services (provision of social services) in 2018 served 1431.5 thousand people, the most important problems concerning the implementation of the social protection policy of the elderly people are considered, among them: insufficient level of organizing rehabilitative measures, provision of daily employment of the ward territories centers and taking care of them; inconsistency of the norms of providing the elderly people with the necessary items, inventory, materials with the requirements established by the Ministry of Social Policy; violation of the requirements of standards for providing wards with living space per person; problems with accessibility of all premises of the territorial center for the persons with reduced mobility, lack of special equipment for citizens with disabilities; non-observance of sanitary-hygienic norms and rules; exceeding the norms set by the state concerning the burden per one social worker. It is substantiated that improving the quality of social protection for the older people is possible by developing competition in the social services market, reducing the level of monopolization by the state and municipal institutions of the sphere of providing social services, strengthening the role of united territorial communities and non-governmental public organizations in order to develop a comprehensive social protection network. Reforming the social protection policy of the elderly people should be based on the principle of ensuring a decent and happy life of a person and providing for effective social protection and health care.

Key words: elderly people, social policy, social protection of the elderly people, quality of social services, principles of the policy of protection of the elderly people.

Постановка проблеми. Характерною особливістю України на сучасному етапі є старіння її громадян. У структурі населення 21,8% становлять особи віком 60 і більше років, а особи старше 65 років складають 15,5%. За часткою старого населення наша країна входить до 30 найстаріших країн у світі. Крім того, за прогнозами демографів старіння нації продовжуватиметься і у 2025 році 25% становитимуть люди, віком 60 і більше років, та 18,4% – ті, що старші 65 років, у 2030 році частка старих людей становитиме більше 26% (60 років і старші) та 20% (старше 65 років). Це обумовлено, насамперед, зниженням народжуваності, з одного боку, і збільшенням смертності, особливо передчасної, з іншого [29]. Тенденція старіння населення супроводжується такими небезпеками, як самотність, апатія, жалість до себе, безнадійність, соціальне виключення – руйнування соціальних зв'язків. Крім того люди похилого віку не мають змоги подбати про себе, фізично і матеріально задовольняти основні життєві потреби. Внаслідок складної життєвої ситуації такі громадяни потребують допомоги зі сторони соціальних установ, зокрема, територіальних центрів соціального обслуговування. У зв'язку з цим одним з пріоритетних соціально-економічних напрямів діяльності у сфері соціального забезпечення є контроль з боку держави за дотриманням гарантій прав громадян, які потребують соціального захисту.

Метою статті є аналіз існуючої системи, принципів та цілей політики соціального захисту людей похилого віку, виявлення найважливіших проблем та висвітлення шляхів підвищення якості послуг із соціального захисту літніх людей у світлі проведення адміністративної реформи в Україні та посилення самостійності органів місцевого самоврядування, ОТГ.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми надання соціальних послуг особам похилого віку є предметом дослідження багатьох учених, зокрема: В. Скуратівського, Е. Лібанової, А. Новикова, О. Іванової, К. Міщенко, Т. Семигіної, О. Безпалько, Н. Бордюк, У Садової та ін. Е. Лібанова, У Садова

акцентують увагу на проблемах старіння нації. Дослідженню питань впливу органів місцевого самоврядування на якість соціальних послуг присвячені роботи О.П. Скорохода, О.П. Сахарука. Проблеми реформування соціальної політики в Україні є предметом аналізу І. О. Кульчій, Ю. О. Шклярський, В. М. Руденко, В.В. Москаленко. Особлива увага приділяється вивченню та узагальненню світового досвіду (Є. Кірсанова, Т.О. Голубенко). Не залишаються поза увагою і нормативно-правові аспекти політики соціального захисту (К.В. Денисенко, А.Д. Федунів, О.В. Богачова, Б.І. Сташків). Проте залишаються актуальними питання щодо проблем вдосконалення якості надання соціальних послуг людям похилого віку та розвитку конкуренції на даному ринку.

Виклад основного матеріалу. В Україні проводиться активна політика держави щодо соціального захисту літніх і старих людей. Відповідно до неї впроваджуються міжнародні законодавчі норми і стандарти, зокрема, це стосується імплементації 17 цілей сталого розвитку на період до 2030 року, прийнятих на Саміті ООН у вересні 2015 року.

З метою реалізації міжнародних стандартів розроблено і впроваджується Стратегію соціальної політики щодо організації соціальної роботи із старими людьми, яка сприятиме частковому чи повному вирішенню найважливіших проблем, які пов'язані із старінням населення та необхідністю підтримки і захисту людей похилого віку, дозволить покращити ситуацію щодо рівня їх життя, захисту їх прав, створить передумови для їх інтегрування у суспільно-громадське життя країни. Особливо це стосується тої частини літніх людей, що не мають близьких і рідних, здатних забезпечити їм гідну старість.

Серед науковців немає чіткого визначення того, хто відноситься до "старих" і "літніх" людей. Значна частина пізнього життя, яка може тривати 20 і більше років, умовно може бути поділена на похилий вік, старість і довголіття. Відповідно до класифікації Європейського регіонального бюро ВОЗ літній вік у чоловіків триває з 61 до 74 років, у жінок – з 55 до 74 років, з 75 років настає старість. Люди, старші за 90 років, вважаються довгожителами [1]. Але це стосується переважно біологічного віку. Проте сутність віку не зводиться лише до тривалості існування, що вимірюється кількістю прожитих років. Це пов'язано із тим, що кількісні показники наближено відображають фізіологічну і соціальну "якість" людини і її самопочуття. Серед різноманітних думок учених найпоширенішою є та, що єдиного критерію старості не існує. Люди віком 60–75 років, які певною мірою втратили здатність матеріально себе забезпечувати, але при цьому можуть себе самостійно обслуговувати, відносяться до літніх людей. Інші люди у віці 75–80 років і старші, які повністю втратили працездатність, частково чи повністю втратили здатність до самообслуговування – це старі люди.

Соціальний захист – це комплекс економічних, соціальних та правових гарантій для людей похилого та старшого віку, заснований на принципах гуманності та милосердя держави щодо тих членів суспільства, які цього потребують. У свою чергу, соціальний захист літніх і старших верств населення включає профілактику, підтримку та представництво. Профілактика спрямована на підтримку благополуччя старої людини шляхом зменшення чи усунення факторів ризику з метою зниження ймовірності опинитися у закладі соціального захисту. Підтримка – це допомога, необхідна для людей похилого віку для підтримки найвищого рівня самостійності. Представництво є захистом інтересів людей похилого віку, які вважаються нездатними діяти, від їхнього імені для надання необхідної допомоги. Під час 50-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка відбулася у березні 1995 року, були визначені принципи роботи з людьми похилого віку та літніми людьми, які були розділені на п'ять груп:

1) «незалежність» ґрунтуються на тому, що люди похилого віку і літні люди повинні мати доступ до основних товарів і послуг, можливість працювати або займатися іншою вигідною діяльністю, брати участь у визначенні умов для припинення трудових відносин, жити у безпечних умовах, отримувати допомогу як найдовше допомогу вдома.

2) «участь» – відображають питання залучення літніх людей до суспільного життя та активну участь у розробці та реалізації політики щодо їхнього добробуту, здатності створювати рухи або асоціації людей похилого віку.

3) «догляд» – стосуються проблеми забезпечення та захисту сім'ї, громади, доступу до медичної допомоги з метою підтримки або відновлення оптимального стану та профілактики захворювань, доступу до соціальних та юридичних послуг.

4) «реалізації внутрішнього потенціалу» – закликають літніх людей та людей похилого віку повною мірою використовувати свій потенціал, щоб вони завжди мали доступ до суспільних цінностей у сфері освіти, культури, духовного життя та відпочинку.

5) «гідність», що стосується запобігання експлуатації, фізичному та психічному насильству щодо людей похилого віку, забезпечення їхнього права на справедливе поводження незалежно від віку, статі, расового або етнічного походження, інвалідності або будь-якого іншого статусу і незалежно від навантаження [2].

Найважливішими цілями державної політики захисту літніх людей є:

- створення сприятливих умов для продовження участі старих людей у суспільному житті та їх самореалізації;

- поліпшення їх здоров'я та добробуту;

- створення умов для активізації їх життєдіяльності;
- забезпечення захисту їх громадянських прав.

У системі соціального захисту в Україні на період 2018 року діє 287 інтернатних установ (без АР Крим, Севастополя та непідконтрольних територій), серед яких 90 інтернатів для людей похилого віку, інвалідів, а також геріатричних пансіонатів, пансіонатів для ветеранів війни і праці, де перебувають 12,4 тис. осіб; функціонує 3 спеціальних будинки-інтернати для людей похилого віку з I та II групами інвалідності, де проживає 281 особа.

Важливу роль в обслуговуванні та захисті людей похилого віку відіграють територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг) [3]. У 2017 році їх нараховувалось 658, а у 2018 році – 657 одиниць. Даними центрами обслуговувалось у 2017 році 1430 тис. осіб, із яких 820,1 тис. у сільській місцевості, та у 2018 році – 1431,5 тис. осіб, в тому числі 810,5 тис. у сільській місцевості.

Територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг) мають відповідну структуру. При них створюються відділення соціальної допомоги вдома (771 в Україні); відділення соціально-побутової адаптації (524); відділення соціально-медичних послуг (176); стаціонарні відділення для тимчасового чи постійного проживання осіб (332) та відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги (469). Загалом функціонує 2524 таких відділень.

У 2018 році в Україні функціонувало 332 стаціонарних відділення, серед яких 320 для постійного проживання (розраховані на 8758 ліжко-місць) і 12 відділень для тимчасового проживання (розраховані на 228 ліжко-місць). Порівняно із 2017 р. кількість стаціонарних відділень у 2018 р. зменшилась на сім відділень. Впродовж 2018 року ліквідовано 7 стаціонарних відділень для постійного або тимчасового проживання.

Відповідно до міжнародних стандартів одним із принципів соціальної допомоги старим і літнім людям є максимально можливе перебування їх удома, у звичній для них обстановці та надання відповідної допомоги вдома для забезпечення нормальної їх життєдіяльності. Тому у 2018 р. при терцентрах діяли 771 відділення соціальної допомоги вдома, якими обслуговувалося 430 тис. осіб, 176 відділень соціально-медичних послуг, які обслуговували 161 тис. осіб, 469 відділень надання адресної допомоги у натуральній і грошовій формі, якими обслужено 500 тис. людей похилого віку. В Україні на 01.01.2019 року нараховувалось 531155 осіб, що потребують соціальних послуг догляду вдома, а 436464 особам відділеннями соціальної допомоги вдома було надано такий догляд впродовж 2018 року. Також надаються послуги двома відділеннями соціальної допомоги вдома паліативно хворим особам [4, 5].

Серед найважливіших проблем щодо реалізації політики соціального захисту літніх людей загалом та діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) із надання соціальних послуг громадянам похилого віку, зокрема, слід виділити наступні:

- недостатній рівень організації реабілітаційних заходів, забезпечення денної зайнятості підопічних територіальних центрів та догляду за ними;
- невідповідність норм забезпечення літніх людей необхідними предметами, інвентарем, матеріалами вимогам, встановленим Міністерством соціальної політики;
- порушення вимог стандартів щодо забезпечення підопічних житловою площею у розрахунку на 1 особу;
- проблеми із забезпеченням доступності усіх приміщень територіального центру для підопічних із обмеженою мобільністю, відсутність спеціального обладнання для громадян із інвалідністю;
- недотримання санітарно-гігієнічних норм і правил;
- перевищення норм, встановлених державою, щодо навантаження на одного соціального працівника; з року в рік спостерігається тенденція до зростання середнього навантаження на одного соціального працівника, насамперед, у сільських місцевостях.
- невідповідність кваліфікації і фахової підготовки працівників територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг);
- існують випадки порушення прав підопічних, що проживають в інтернатних установах;
- порушення санітарно-гігієнічних норм та правил.

Вважаємо однією із причин недостатньої якості надаваних соціальних послуг для літніх людей монополізацію даної сфери державними і комунальними установами. Крім того кожна із таких установ відповідає за певну соціально вразливу категорію громадян. Це призводить до суттєвого зростання витрат державних коштів на надання послуг із соціального захисту громадян похилого віку і не тільки, хоча при цьому деякі із соціально вразливих верств населення взагалі залишаються поза увагою і без належного догляду.

На ринку надання соціальних послуг слабо розвинутою є конкуренція через низький рівень розвитку мережі альтернативних закладів із надання соціальних послуг. Можна стверджувати (і так вважають окремі фахівці у цій сфері), що ринок соціальних послуг ще не до кінця є створеним. Визначальним принципом функціонування даного ринку є витратне фінансування із бюджетів, а недержавні заклади мають дуже обмежений доступ відповідно до державного замовлення [6].

Серйозною проблемою діяльності установ із надання послуг соціального захисту літніх людей є забезпечення якості цих послуг. Важливим елементом забезпечення високої якості надаваних соціальних

послуг є система державних стандартів якості соціальних послуг та ліцензування професійної діяльності із їх надання. У європейських країнах якість послуг визначається міжнародними стандартами ISO 9000. В Україні поки ще не визначено обов'язковим запровадження міжнародних стандартів якості та не встановлено порядок ліцензування закладів соціальної сфери. Стандарти мають визначати критерії до якості і умови надання послуг, їх зміст і обсяги, граничні межі оплати.

Важливою проблемою залишається нестача фінансових ресурсів, оскільки територіальні центри надання соціальних послуг (соціального обслуговування) фінансуються із місцевих бюджетів, можливості яких обмежені і суттєво диференційовані у різних областях, районах та територіальних громадах. Це і бажання здешевити вартість обслуговування підопічних, спонукає працівників територіальних центрів до роботи на підсобних ділянках та господарствах, де виробляється певна частина необхідних, перш за все, продуктів харчування.

Слід зауважити, що діяльність територіальних центрів чітко регламентується державними нормативними актами, згідно яких визначається перелік послуг, цільові групи підопічних, а особливо фінансування, змінити яке неможливо і установи позбавлені хоч якоїсь самостійності. У межах передбаченого кошторису і в умовах, коли потреби постійно змінюються, складно запроваджувати щоразу нові інноваційні соціальні послуги та покращувати матеріально-технічну базу соціальних установ.

Таким чином, можемо зробити висновок, що не зважаючи на розгалужену мережу інституцій із соціального захисту літніх людей та певний рівень соціальних послуг для осіб похилого віку, що опинилися у складних умовах, є ціла низка проблем економічного, правового, кадрового, соціального характеру, вирішення яких є нагальним.

Вирішення проблем, що стосуються надання соціальних послуг громадянам похилого віку як і розвитку соціальної сфери загалом, безпосередньо пов'язано із проведенням реформи децентралізації. Органи місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади, як ті, хто організували територіальний центр надання соціальної допомоги, повинні взяти безпосередню участь у процесі удосконалення та підвищення якості надаваних послуг для громадян похилого віку, що опинилися у скрутному становищі та інвалідів. Первинною ланкою із надання соціальних послуг повинні стати об'єднані територіальні громади. Їх першочерговим завданням має бути виявлення осіб і сімей, які потребують соціальної допомоги і опіки у повсякденному житті через неспроможність самостійно забезпечити свою життєдіяльність. Соціальні працівники на місцях можуть якнайкраще зрозуміти потреби різних сімей і людей громади та відреагувати на них гідним чином.

Одним із напрямів удосконалення соціальної роботи з літніми людьми на рівні територіальних громад вважаємо посилення ролі недержавних громадських організацій з метою розвитку всеохоплюючої мережі із забезпечення соціального захисту. Для цього треба розробити нормативно-правові засади благодійності, податкові пільги при запровадженні соціальних проектів та програм.

Зниження рівня монополізації державними та комунальними установами сфери надання соціальних послуг можна досягти шляхом створення єдиного центру надання соціальних послуг шляхом об'єднання центрів соціальних служб сім'ї, дітей і молоді і територіальних центрів надання соціальної допомоги (соціального обслуговування). Серед найважливіших завдань таких центрів повинно бути формування інформаційної бази, виявлення потреб у соціальних послугах окремих громадян чи сімей, організація та планування надання послуг. Впровадження практики стратегічного планування і маркетингового управління попиту і пропозицією соціальних послуг забезпечить ріст результативності діяльності соціальних установ, насамперед територіальних центрів та будинків-інтернатів. Створення можливостей для вибору в умовах функціонування альтернативних закладів із надання соціальних послуг літнім людям, посилить конкуренцію у даній сфері і забезпечить суттєве підвищення якості надаваних послуг.

Актуальним є питання фінансування надання послуг соціального захисту людей похилого віку. Підтримуємо позицію про те, що державне фінансування повинно здійснюватися не під мережу соціальних закладів, а під конкретних людей і послуги, що їм будуть надані. Більшість експертів притримуються позиції (як і в медицині), що гроші «повинні ходити за людиною». Це означає, що державні кошти виділяються для обслуговування конкретної людини, а за її рішенням ці кошти перераховуються в установу, яка й буде надавати ці послуги. І якщо підопічний переходить в іншу соціальну установу, то кошти, передбачені для нього, «переходять» разом із ним. Найважливішими перевагами системи надання соціальних послуг за принципом «гроші ходять за людиною» у порівнянні з діючою на сьогодні є:

- можливість вибору надавача послуг на основі розвитку конкуренції на ринку;
- оцінка реальної потреби у захисті літніх людей та інвалідів і суми коштів для фінансування даних потреб;
- забезпечення потреб конкретної людини з метою подолання скрутних життєвих обставин та покращення її життя;
- є моделлю людської гідності відповідно до якої кожна людина має право на гідне життя, незалежно від обставин, що склалися, а не виступає прохачем перед державою.

Висновки. Таким чином, концепція суспільних відносин у сфері надання послуг соціального захисту людей похилого віку має базуватися на принципі практичного забезпечення гідного і щасливого

життя людини і передбачати ефективний соціальний захист, медичне обслуговування, відповідальне ставлення людей до власного життя і користування суспільними благами, розвиток освіти і культури.

Підвищення якості соціального обслуговування літніх людей вимагає, насамперед, внесення необхідних змін у вітчизняне законодавство. У законах треба передбачити і право, і обов'язок органів місцевого самоврядування надавати послуги громадянам у межах своїх повноважень, а не на засадах делегування вище стоячими органами, що означає підзвітність місцевих органів влади і обмеження їх самостійності. У результаті буде створено правову базу, необхідну для отримання соціальних послуг на місцевому рівні, що забезпечить дієвість механізмів реалізації повноважень органами місцевого самоврядування та наблизить українське муніципальне законодавство до стандартів Європейського Союзу.

Література

1. Сінцова Л.М. Соціальне забезпечення людей похилого віку в Україні: сучасні реалії / Л.М. Сінцова // Публічне право. – 2017. – № 1. – С. 191–197. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2017_1_27
2. Резолюции 50-й сессии (1995–1996 годы) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.un.org/ru/ga/50/docs/50res.shtml>
3. Про деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 р. № 1417, редакція від 05.01.2016. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-%D0%BF>
4. Соціальний захист населення України [Електронний ресурс] : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – 2018. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_szn_2017.pdf
5. Регіони України . [Електронний ресурс] : статистичний збірник : частина I. Державна служба статистики України ; за редакцією І. Є. Вернера. – Київ, 2018. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/1_1/zb_ru1ch2018.pdf
6. Крентовська О. П. Концептуальні засади розвитку системи соціальних послуг в умовах старіння населення / О. П. Крентовська // Економіка та держава. – 2009. – № 12. – С. 86–88. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2009_12_29

References

1. Sinyova, L. M. (2017). Sotsialne zabezpechennia liudei pokhyloho viku v Ukraini: suchasni realii [Social Security for Older People in Ukraine: Nowadays Realities]. *Publichne Pravo*, 1, 191-197. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2017_1_27 (In Ukrainian).
2. Resolutions of the 50th session (1995-1996). Retrieved from <https://www.un.org/ru/ga/50/docs/50res.shtml> (In Ukrainian)
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2009), On some issues of activity of territorial centers of social service (provision of social services): Resolution, Ukraine, Kyiv (2016 edition). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-%D0%BF> (In Ukrainian)
4. State Statistics Service of Ukraine (2018), Social protection of the population of Ukraine. Statistics. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_szn_2017.pdf (In Ukrainian)
5. State Statistics Service of Ukraine (2018), Regions of Ukraine, statistics, Part II (ed. by Verner I.E.), Ukraine, Kyiv. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/1_1/zb_ru1ch2018.pdf (In Ukrainian)
6. Krentovska, A. P. (2009) Kontseptualni zasady rozvytku systemy sotsialnykh posluh v umovakh starinnia naselennia [Conceptual bases of development of the system of social services in the conditions of population aging]. *Ekonomika Ta Derzhava*, 12, 86-88. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2009_12_29 (In Ukrainian)

Рецензія/Peer review : 19.07.2019

Надрукована/Printed : 03.09.2019
Рецензент: д. е. н., проф. Садова У. Я.